

Pest-Pilis-Solt vármegye adósai és hitelezői a 18. század második és a 19. század első felében*

A 19. század első felében a magyar birtokos réteg jelentős része súlyosan eladósodott. Ezzel a megállapítással nehéz vitába szállni, az azonban már vitatott, hogyan kerültek a birtokosok ilyen helyzetbe. Ennek ellenére viszonylag gyér számú a kérdést taglaló szakirodalom. Ez a tanulmány sem fog kielégítő válaszokat adni, csak megpróbálja körbejárni a hitelekre vonatkozó források egyikét, a Pest megyei be- és kitáblázási jegyzőkönyveket. Egyetértve azzal a megállapítással, hogy a 18. század és nemkülönben a 19. első fele gazdasági viszonyai az ország különböző területein jelentősen eltértek, ezt az eltérést feltételezem a hitelviszonyokat illetően is.¹ Azaz a különböző jegyzőkönyvek adatait annak fényében szükséges értelmezni, hogy a hiteltevékenységek jellemzőit erőteljesen meghatározták a regionális eltérések, többek között a különböző fejlődési fokozatok, az eltérő piaci viszonyok és pénzügyi lehetőségek. Ezért is lenne szükséges több megyét is alaposan feltárni,² most azonban a kutatás jelenlegi állásának megfelelően csak egyet vizsgálok: hogyan épült fel a rendi hitelezés gyakorlata, milyen elemekből állt össze, milyen arányban hiteleztek intézmények és milyen arányban magánszemélyek, illetve hogy kimutatható-e a hiteleket hosszabb időintervallumban vizsgálva valamifajta tendencia?

1723-ban született meg birodalmi mintára a vonatkozó magyar törvény, habár kötelező jelleggel sem akkor, sem később nem bírt. A vármegyék és a szabad királyi városok által vezetett nyilvántartásnak tartalmaznia kellett az adós nevét, a hitelező nevét, a kölcsönfelvétel időpontját, a kölcsönzött összeget, a kitáblázás idejét.³ Nagy előrelépés volt ez az adósságok átláthatóvá tételének terén, még akkor is, ha nem vált kötelező erejűvé, ugyanakkor mivel a nyilvántartás mellett a vármegye volt az esetleges nem fizetések esetén a végrehajtás színtere is, ez könnyen visszaélésekhez is vezethetett. A betáblázás tehát nem volt kötelező, de ha a hitelező biztosítani akarta kihelyezett pénzét, és úgy vélte, hogy az adós ingó vagyona nem ad számára elégséges biztosítékot, akkor a bejegyzést követően már az ingatlanvagyon (az adott megyében elterülő) is fedezetül szolgált. Sőt, az 1840-es megerősítő, illetve pontosító törvény külön paragrafusban intézkedett arról, hogy csak és kizárólag az ingatlanvagyonról van szó, tehát egy esetleges tulajdonosváltáskor az adósság maradt az

* A „Régi hitelrendszerek” blokk tanulmányai az OTKA 68 356. sz. projekt támogatásával készültek.

¹ Benda Gyula: *A Somogy megyei adózók termése 1816-ban*. In: Benda Gyula: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2006. 140.

² Nem vitatva Varga János megállapítását, hogy egy régió egyetlen megyéjéből is lehet általános következtetéseket levonni (ő a bihari adatokat vetítette ki Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ung és Zemplén megyékre), úgy gondolom, hogy a kérdés ennél összetettebb. Varga János: *A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt*. In: *Történelmi Szemle*, 1. évf. (1958) 1–2. sz. 21.

³ 1723: CVII. tc.

ingatlanon, azaz már az új tulajdonos vállalt nyomta a tartozás.⁴ A betáblázás után a hitelező abban az esetben, ha az adós esetlegesen csődbe ment, elsőséget nyert, vagyis előnyt élvezett azokkal szemben, akik nem tábláztattak be. Természetesen a törvény megszületése előtt is folyt hiteltevékenység, és minden bizonnyal a törvény életbe lépte után sem iktattak be minden ügyletet a jegyzőkönyvekbe, hiszen a falusi kölcsönök esetében nem valószínű, hogy szükség lett volna a vármegyei főhatalomra. Vagyis teljesen átfogó képet nem lehet kapni a bankok megjelenése előtti magyar hiteltevékenységekről, de a jegyzőkönyvek segítséget nyújthatnak abban, hogy megpróbáljuk számszerűleg megjeleníteni a késő feudális korszak kölcsönügyletekkel kapcsolatos folyamatait.

Maga a betáblázási folyamat úgy zajlott, hogy a korábban, akár évekkel azelőtt kiállított adóslevelet, záloglevelet, haszonbérleti szerződést, végakaratot beterjesztették a megyei közgyűlés elé, ahol felolvasták azt, majd a követelést intabulálták, azaz betáblázták. Ettől kezdve az adós minden, az adott megyében vagy városban fekvő ingatlanával felelősséget vállalt az adósságért (amennyire persze az ósiség joga erre lehetőséget adott). A 19. század közepére a hitelintézetek, majd a pontos telekkönyvezés megjelenésével a betáblázás lassacskán elveszítette szerepét. 1855-ben rendelet született arról, hogy a betáblázási jog átalakítható legyen jelzálogi joggá, így a betáblázási jegyzőkönyvek vezetése véget ért.⁵

Szükséges a forrásról, tehát Pest-Pilis-Solt vármegye be- és kitáblázási jegyzőkönyveiről is néhány szót ejteni.⁶ A jegyzőkönyveket nem lehet bőbeszédűséggel vádolni, Pest megyében a kitáblázás idejét például nem tüntették fel (alig egy tucatnyi esetben), csak a tényét, ha egyáltalán megtörtént. Ennek ellenére egy évszázados időbeli kiterjedtségük (a 18. század közepétől az 19. század közepéig) és roppant nagy terjedelmük miatt (egy-egy adós ugyanis a legkritikább esetben vesz fel csak egy alkalommal hitelt, vagyis egy-egy személy adósság-lajstromán sok sornyi bejegyzés szerepel) remek forrást biztosítanak hosszabb távú elemzésekhez, de az adósok és a hitelezők nevei és a különböző bejegyzések alapján – például zálogbavételi bejegyzés vagy eljárások kezdeményezése (óvások) – mélyfúrásokat is lehet indítani a mikrotörténelmi megközelítés érdekében (ez a tanulmány azonban csak a hosszabb távú hatásokat vizsgálja).

Milyen problémák merülnek fel a jegyzőkönyvekkel általánosságban, illetve kimondottan a Pest megyeiekkel kapcsolatban? Talán a legfontosabb a kitáblázás körüli általános bizonytalanság. Ha a megfelelő rubrikában feltüntették a kitáblázás tényét, akkor lehet tudni, hogy az adott ügylet lezárult. Amikor viszont nem írtak oda semmit, akkor előtör a kétség: vajon azért nem táblázták-e ki a tételt, mert nem történt meg az adósság kiegyenlítése, vagy egyszerűen átkebelezték az adott ügyletet a jelzálogi jogba az 1850-es évek második felében, és ott folytatódott az ügy? Az utóbbira utalhat, hogy a ki nem tábláztaknál nagyon sok esetben szerepel egy jegyzőkönyvi szám, ami nagy valószínűséggel az átkebelezés hipotézisét erősíti meg. De sok esetben nem írtak oda semmit. Azaz a betáblázási jegyzőkönyvek vizsgálata csak azt tudja kideríteni, hogy adott időpontig mennyit tábláztak be, illetve ki, a különböző hitelügyeket viszont nem minden esetben lehet lezárni. Még egyértelműbben: csak azt lehet biztosan megállapítani, hogy a vizsgált időszakban mennyit sikerült kitábláztatni a betáblázottakkal, de hogy mi történt a ki nem vezetettekkel, azt nem lehet teljes bizonyossággal megmondani.

A különböző tételek betáblázásának kapcsán is akad probléma, a Pest megyei levéltári állag ugyanis szálal anyag, nem könyvformátumú. Ennek vannak előnyei is, hiszen így egy-

⁴ 1840: XXI. tc. 6. §

⁵ Az igazságügyi miniszter 1855. december 15-én kelt rendelete, 3., illetve 29–43. §§.

⁶ Pest Megyei Levéltár, IV.3.i. Be- és kitáblázási iratok.

ben látni egy-egy személy vagy család tartozásait, de sajnos a hátrányai sem kisebbek. Néhány esetben ugyanannak a személynek kétszer is elkészült a jegyzőkönyve, de egymáshoz képest módosításokkal, feltehetőleg azért, mert kiállítottak egy aktuális állapotot. Ahogyan az 1840. évi módosító törvény cikk megfelelő paragrafusa meghatározta: „A betáblázási jegyzőkönyvet s lajstromot mindenki szabadon és díjfizetés nélkül megtekintheti és a levéltárnok köteles azokból bárkinek kívánatára, minden különös végzés vagy elnöki meghagyás nélkül, illő díj mellett, hivatalos aláírása alatt kivonatot kiadni.”⁷ Ezek a papírok tehát igazolások, amelyeket ilyen-olyan okokból másoltak ki a levéltárnokok. Ebből fakad a nehézség. A később keletkezett listán ugyanis már nem szerepelnek azok a tételek, amelyeket már a korábban kitábláztak. Nyilvánvalóan nem volt rá szükség, hisz azokat már lezárták, minek is írták volna őket újra fel. Így újabb kétség támad, hogy vajon azoknál a személyeknél, akiknek csak egy listájuk maradt fenn, nem egy későbbi átírásról van-e szó, amiből az időközben kielégített követelések már kimaradtak. Ebben az esetben ugyanis egy-egy személynél nem az összes, betáblázásra került ügyével találkozunk, hanem csak azokkal, amik az aktualizált állapot idejében még nem kerültek kiegyenlítésre. Példának okáért a Kesselőkői Majthényi Károly ellen bejegyzett jegyzőkönyvben hiába sorakoznak 1767-től kezdve a kötelezők, például egy adósságlevél megkötésének dátumai, ha azokat szemmel láthatóan egy és ugyanaz a kéz írta, amelynek tulajdonosa a lista végére még odaírta a pontos, aktuális dátumot is: 1836. március 18-a. Ezen a ponton még él a remény, hogy talán a betáblázások (amelyek tehát nem az adósságlevél-szerződés megkötésének, hanem a közgyűlés előtti bevezetésének napját tükrözik) mind az 1830-as évekre esnek, így mégiscsak érthető lenne, hogy ugyanaz a levéltárnok írta be valamennyit. De nem, a legkorábbi betáblázások már az 1770-es években megtörténtek. Nyilvánvaló, hogy egy korábbi verziót írt át az 1830-as évekbeli levéltárnok (örökítsük meg a nevét is annak, aki Majthényi Károly lajstromát kiadta: Kecse Péter), és így fogalmunk sem lehet róla, hogy a megelőző, általunk nem ismert verzió szereplő tételek közül mennyit sikerült az eltelt időszakban Majthényi Károlynak törlesztenie, így nem ismerjük meg ezen tételek betáblázását sem. Marad a bizonytalanság, illetve az a nem különösebben meglepő tény, hogy azzal kell dolgozni, ami rendelkezésre áll.⁸

Egy további kérdés merül fel a fejlécek alapján. A listák ugyanis jó esetben nemcsak az adós nevét, hanem a foglalkozását is megadják. Csakhogy az ennyire részletes listából sincs túl sok, így nehéz megállapítani, hogy milyen az adósok foglalkozás szerinti megoszlása (az esetek többségében valóban foglalkozásokról van szó: molnár, tanácsnok, táblabíró, főszolgabíró, ácsmester stb.). Mindamelletts sokszor mégis lehet következtetni legalább a társadalmi helyzetükre: őexellenciája, méltóságos úr, tekintetes úr vagy csak simán úr megszólítások ugyanis váltakoznak a megnevezésekben. A nők helyzetére többnyire a férjük vagy néhai házastársuk státusza alapján lehet következtetni, ők még ritkábban kapnak titulusokat, és náluk sohasem szerepel foglalkozás sem. Mindezek alapján a Pest megyei anyagból azt lehet biztosan kiolvasni, hogy a legtöbb betáblázott adós nemes vagy polgár. Jobbágy nincsen, vagy legalábbis nem nevezik meg, mert akár lehetne is jobbágy az, akinél még az

⁷ 1840: XXI. tc. 12. §

⁸ Ezt a bizonytalanságot csak növeli Grünwald Béla, aki Pest vármegye nemességének hiteleit vizsgálta, és olyan személyeket is említ, akik ebben az anyagban nem szerepelnek. Lehetséges, hogy ő még az eredeti betáblázási könyvet láthatta? Lásd: Grünwald Béla: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon 1790–1848*. Pécs, 1927.

urat sem írják ki.⁹ Ebből persze nem következik egyenesen, hogy a jobbágyok és gazdák nem vettek fel kölcsönt, illetve hogy ne terhelték volna őket adósságok, hiszen elintézhették az ügyeket más keretek között is, anélkül, hogy sor került volna a betáblázásra.¹⁰ Nem lehet megfelelkezni arról, hogy a betáblázás egyrészt nem kötelező, másrészt pénzbe is került.¹¹ Nem biztos, hogy a kis tételek hitelezőinek érdemes lett volna betábláztatni a kölcsönöket, hiszen ezzel végeredményben nem a visszafizetésre vásárolhattak garanciát, hanem csőd esetén elsőbbséget élvezhettek azokkal a hitelezőkkel szemben, akik nem tábláztatták be az adósságlevelüket. Éppen ezért a betáblázásokból világosan kiderül, hogy a betábláztatottak túlnyomó része nem a jobbágyok közül került ki, így a jobbágyi kölcsönökről keveset lehet kideríteni, ráadásul a nagyobb paraszti kölcsönfelvételek a tárgyalt időszak után jelenhettek meg, nevezetesen a jobbágyfelszabadítást követően.¹²

Visszakanyarodva a betáblázási költséghez, illetve az abból következő problémához, megállapíthatjuk, hogy a bejegyzésre minden jel szerint leginkább csak akkor került sor, ha kérdésessé vált a kölcsön visszafizetése. A Pest megyei adatok között bőven akad olyan bejegyzés, ahol a kölcsönszerződés megkötése és a betáblázás között akár évtizednyi idő is eltelt. Ilyen extrém példa Bauer János 50 forintos hitele, amit 1803-ban vett fel nejével együtt az Óbudai Szegényháztól. Egyáltalán nem törekedett a visszafizetésére, a szegényház pedig hosszú ideig jóhiszeműen vélekedhetett róla, mert még 1810-ben is adtak neki 100 forintot, de végül 1819-ben csak sor került a betáblázásra, tehát a szegényház ekkor jutott el arra a pontra, hogy a vármegyéhez fordult, felmérve, hogy másképp nem kapja vissza pénzét. Vigasztalóként azt sem lehet elmondani, hogy a hitelező így hozzájutott tizenhat éven át várt pénzéhez, hiszen a kitáblázás nem került bejegyzésre. Az 50 forint persze nem nagy összeg, különösen látva Bauer egyéb kölcsöneit (1843-ból például egy 2000 forintos tételt), de ez volt az első kölcsön, amit igényelt. A szegényház által követelt kamatot nem ismerjük, de ennyi év alatt, ha csak a legalacsonyabb, hivatalos 4–6%-os kamattal számolunk is,¹³ akkor is jelentősen megnövekedett a summa. A '40-es évekre azonban már elterjedt a bejegyztetés gyakorlata, nem vártak vele hosszú éveket, az '50-es években pedig már csak néhány hónap választja el egymástól a kölcsönszerződés megkötésének és a betáblázásnak az időpontját.

Jóllehet a bejegyzés hivatalos procedúra volt, mégis előfordult, hogy óvást jelentettek be a betáblázásra; nyilvánvalóan azért, hogy megpróbáljanak kibújni a fizetési kötelezettség alól. Erre a megoldási kísérletre is számos példát találni, de a leglátványosabb Beleznay Ferenc gróf esete. A gróf ugyanis óvást jelentett be a Lackenbacher testvérek 15 000 forintos, Baumgarten Eleonóra 3000 forintos és Szalácsy Antal 11 600 forintos követelésére. Fleischel Dávid gypjúkereskedő 6500 forint hitelét is megóvta, ebben az esetben azonban a hitelező nem hagyta magát, ellenórással válaszolt, amit aztán a gróf ismét megóvott. Feltehetően jó időre sikerült elhúzni az ügyet, de kérdés, vajon a többi, előbb felsorolt hitelező miért nem élt ellenórással. Valótlán számokat jegyeztek volna be, és így a grófnak volt

⁹ Teljesen biztos képet ez sem ad, mert nincs egységes formula a fejlécre, több variációt is használtak, és van olyan, amibe soha nem került bele se megszólítás, se foglalkozás.

¹⁰ Kaposi Zoltán egy uradalmi árvaszék anyagát vizsgálva bőven talál jobbágy adósságokat, lásd: Kaposi Zoltán: *A falusi hitelélet néhány sajátossága*. Aetas, 7. évf. (1992) 4. sz. 39.

¹¹ Kállay István: *A betáblázási jegyzőkönyv*. Levéltári Szemle, 37. évf. (1987) 2. sz. 18.

¹² Szabad György: *A hitelviszonyok*. In: Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. Budapest, 1965. 2. köt. 185., 193.

¹³ Bakács István: *A magyar nagybirtokos családok hitelügyei a 17–18. században*. In: *Történelmi Statisztikai Kötetek*. Budapest, 1965. 4.

igaza? Szalácsy Antalnak volt még egy, a grófnak nyújtott kölcsöne, de azt Beleznay nem óvta meg, tehát elismerte jogos követelésnek (igaz, ez a tétel mindössze 300 forintról szólt). A Lackenbacher testvérek esetében is találunk olyan kölcsönt, amit a gróf elfogadott, nem is kis summát, 6000 forintnyit, amelyet ráadásul jóval az előbbi ügylet után biztosítottak a grófnak. Tehát vagy megegyeztek időközben, vagy nem volt akkora súlya az ügynök. Mindenesetre nem volt általános gyakorlat a bejegyzések megtámadása: összesen alig néhány óvás merült fel, vagyis úgy tűnik, ez nem lehetett bevett módszer a hitelek megszüntetésére, csak abban az esetben, ha azok tényleg jogtalanok voltak.

Hátramaradt még egy nehézség, nevezetesen a bejegyzett pénzek azonosítása. A lajstromba vett összegek egy részénél feltüntették, hogy az konvenciósz vagy ezüst forint (a '40-es években már pengőforint), kisebb részénél hogy váltóforint, illetve jelentősebb mennyiségű arany is feltűnik a táblákban. De sok tételnél nem szerepel semmi az összeg után. Ezen esetek számát lehetne valamennyivel csökkenteni, ha 1799-ig csak a konvenciósz forinttal számolunk, abból kiindulva, hogy az eltérő eseteknél mindig feltüntették – a korábbi években is –, hogy arany vagy húszas vagy tallér, tehát ha nem írták ki, annak oka az lehetett, hogy egyértelműen konvenciósz forintról van szó. Ugyanakkor nem lehet megfeledezni az 1800-as évek folyamatos inflációjáról sem, ami esetünkben azt jelenti, hogy ha nem konvenciósz forintról, hanem papírpénzről van szó, ami könnyen előfordulhatott, akkor nagyon elcsúszhat a számítás. 1799-ig nagyjából egy árfolyamon mozgott az ezüst- és a papírpénz, utána kezdett csak egyre gyorsuló ütemben szétnyílni az olló, egészen az 1811-es devalvációig (első infláció). Utána 1816-ig ismét fokozatos papírpénz-leértékelődés következett (második infláció). Ráadásul a jegyzőkönyvek csak az 1820-as évektől kezdik rendszeresebben feltüntetni a pénznemeket, tehát addig vagy ezüst, vagy bankó. Egy dolog miatt mertem mégis megkockáztatni a munkát ezekkel a számokkal: mivel a kivonatok az 1830-as évektől készültek, van rá esély, hogy ezek már átszámolt (tehát ezüstpénzben vagy váltóforintban megadott) összegek, különben feltehetően nem sok értelme lett volna kivonatot készíteni a törvényszéknek egy pontosan meg nem határozható tartozásról.¹⁴ Sajnos 1820 után is bőven találni azonban hiányos betáblázást, így erre az időszakra vonatkozóan sem mindig értelmezhető pontosan a számok. Így, hogy a bizonytalan értékű összegek se veszszenek el, két számolást végeztem. Az egyiknél konvenciósz forintként kezeltem őket, a másikon pedig váltóforintként, az utóbbit pedig átszámoltam konvenciósznak (és ezeket adtam hozzá a biztos értékű összegekhez).¹⁵ A későbbiekben, amikor az értékekről lesz szó, ha szükséges, mindig jelezni fogom a két verziót, előre írva a konvenciósként számolt összeget, zárójelbe a váltóforintból átkonvertáltat.¹⁶

Ezen problémák áttekintése után nézzük meg a Pest megyei adatokat számokban 1771–1857 között (1771 az első betáblázási dátum az igazolásokban, míg 1857 az utolsó).

¹⁴ A másik ok, amiért semmiképpen nem akartam volna kihagyni az inflációs időszakot, az az, hogy többnyire kihagyják, illetve az 1830 előtti hiteléletet nem tartják jelentősnek. Erre utal: Tóth Tibor: *Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756–1812. Történeti Statisztika Füzetek 2.* Budapest, 1979. 3.

¹⁵ A konvenciósz kontra váltóforint probléma (azaz a zárójelbe rakott számok) valójában az arányokat nem vagy csak kis mértékben változtatják meg.

¹⁶ A konvenciósz, illetve váltóforint esetében a megszokott 2,5-es szorzót alkalmaztam, míg az aranyknál kiszámoltam aranyforintra, körmőci, illetve császáraranyra egyaránt, és az így kapott értékek számtani átlagát tekintettem végeredménynek (nem olyan merész lépés, mint elsőre hangzik: a három szorzás-osztás nagyon közeli eredményt hozott, hiszen a váltószámuk nem tér el túlzottan).

1.tábla
PEST PILIS ÉS SOLT VÁRMEGYE BETÁBLÁZÁSI JEGYZŐKÖNYVEINEK ÁTTEKINTŐ ADATAI

ADÓSOK			%		%
Adóslisták száma	286				
Adósok közül nő	20		7		
Özvegyasszonyok	12		60		
Arisztokrata	42				
Ebből nő	4		9,5		
HITELEZŐK					
Hitelezők száma	2005				
Ebből nők	320		16		
Özvegyasszonyok	15		4,7		
Arisztokrata hitelezők	143		7,2		
Ebből nők	45		31,7		
Intézmények (és csódtömegek) száma	240		12		
Intézmények esetszáma	706				
Magánhitelezők esetszáma	3707				
ÖSSZEK					
	CM¹⁷			Inflációs évek nélkül¹⁸	
Nők által folyósított hitel	2 948 048 (2 075 949)		9,8 ¹⁹ (9)		
Arisztokraták által folyósított hitel	4 091 324 (2 753 413)		13,6(12)		
Magánhitelezők hitelei összesen	21 850 788 (15 716 051)		73 (69)		
Intézmények által folyósított hitel	8 072 435 (7 141 077)		27 (31)		
BETÁBLÁZOTT ÖSSZEG	29 923 223 (22 857 128)			23 162 899	
KITÁBLÁZOTT ÖSSZEG	12 575 042 (8 038 580)		42 (35)	8 898 347	38

A legelső rubrika a betáblázási jegyzőkönyveket mutatja, tehát nem az adósokat: egy-egy jegyzőkönyv ugyanis nem feltétlenül csak egy személy ellen szól, akár egy egész család vagy nemzetség ellen is be lehet tábláztatni, például Morlin János és felesége, Juhász Rozália, továbbá fiaik, Morlin János, Imre, József és Zsigmond ellen, vagy például az Ürményi nemzetség ellen. Nőkből is többen tűnnek fel, mint 20, de én csak azokat soroltam ide, akik egyedül vagy esetleg lányukkal vállalták az adósságot, férfi bevonása nélkül. Szamarányuk alapján körülbelül 7%-ot alkotnak, és közülük, azaz a 20 nőből 12 özvegy volt. Máshogy alakult az arány a hitelezők női oldalán, mert bár ott 16%-ot képviseltek, az özvegyek jóval kevesebben voltak, arányuk mindössze 4,7%, tehát majdnem pontosan megfordult a helyzet. Az özvegyek férjük halála után próbálkozhattak a pénzüket valamilyen formában for-

¹⁷ CM = konvenció forint

¹⁸ Az inflációs évek (kis ráhagyással 1799-től 1820-ig számoltam) összegeit kivontam, az így kapott értékek szerepelnek itt, de a százalékos arányuk – azt is feltüntettem – lényegében nem változott.

¹⁹ A százalékok innentől a teljes betáblázott összegre vonatkoznak.

gatni, illetve életjáradék fejében is nagyobb összegeket hitelezhettek, ez magyarázza magas számarányukat.²⁰

A magánhitelezők között szerepelnek kereskedők, egyetemi tanárok és nemesek, bár a jegyzőkönyvek még az adósokénál is ritkábban említik meg szakmájukat. A főnemesek alkotják azt az egyetlen csoportot, amelyik pusztán a jegyzőkönyvek alapján jól beazonosítható, mivel őket mindig a rangjukkal együtt nevezik meg. A 143 arisztokrata hitelező összesen 4 091 324 konvenció forint értékben folytatott hiteltevékenységet, azaz az összes hitel majdnem 14%-át ők adták. Ráadásul az egész betáblázási időszak folyamán találkozhatunk a főnemesek által nyújtott hitelekkel. A képhez hozzátartozik, hogy az esetek nagy részében az egyik főnemes a másiknak adott hitelt, nagyjából az alkalmak 90%-ában. A 2. tábla a legjelentősebb magánhitelezőket mutatja (50 000 Ft felett), az első pozíciókban szinte kizárólag arisztokratákkal vagy kereskedőkkel (például Biederman, Lackenbacher, Vodjāner, Baumgartner). A legnagyobb összegek tehát nem meglepő módon főnemesektől és kereskedőktől származtak, azonban a magas összegek többnyire egy-két adós között oszlottak meg, még akkor is, ha az esetszám magasabb értékű is. Az is kiténik a 2. táblából, hogy bár a betáblázások tekintélyes részét az 50 000 feletti hitelezők tették ki, a betáblázások legnagyobb részét összességében mégis a kis összegű hitelek adták (a 2. tábla összegei összeadva nem érik el a 6 000 000 forintot sem).

2. tábla

A LEGJELENTŐSEBB MAGÁNHITELEZŐK

Név	Összeg		Időszak	Esetszám
Herschel Biederman	1 024 000	x ²¹	1809–1810	9
Vodjāner és fia	293 037	CM	1835–1848	19
Marczibányi Lajos	214 400	CM	1834–1843	11
gr. Keglevich Gizella	185 000	CM	1827–1852	15
gr. Stahrenberg urak	160 000	CM	1825	1
gr. Széchényiné	160 000	x	1812	1
Lackenbacher Bernát	150 000	CM	1827	21
b. Vetzlár Károly	140 000	CM	1794	1
Rózsa György	126 000	x	1809–1810	6
gr. Szerdahelyi Pál	123 000	x	1814–1817	4
b. Meskó Jakab	117 000	CM	1792	1
Ulman Móríc	108 000	CM	1821–1840	13
gr. Mákó Sándor	100 000	x	1820–1821	2
Hertzl L.	98 000	CM	1827	5
Fuksz János	97 000	CM	1840	4
Rózsa Miklós	93 750	CM	1812	1
gr. Nádasdy Mihály	91 500	x	1816–1825	5
gr. Csáky Károly	83 000	x	1799–1810	4

²⁰ Glósz József: *Tolna megye középirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében*. A Wosinszky Mór Múzeum évkönyve XVI. Szekszárd, 1991. 36. vagy Spira György: *Egy pillantás a Hitel írójának hitelviszonyaira*. Történelmi Szemle, 6. évf. (1963) 3–4. sz. 350.

²¹ Az összegek értékénél „x”-et tettem oda, ahol bizonytalanság volt, vagyis nem lehetett átszámolni CM-be, mert semmilyen értékmérő nem szerepelt a kivonatban – ezek a tételek többnyire az inflációs időszakból származnak.

Bocskay Alexander	80 000	x	1804	2
gr. Bekkers Alfréd	80 000	CM	1833–1844	6
Nagy Ignatius	77 000	x	1803	1
Jurkovics Mátyás	76 300	CM	1835–1845	8
hg. Grassalkovich Antal	75 669	CM	1850	1
b.Prónay Simon	74 900	x	809	1
Bajzáth Joseph	72 000	x	1803–1804	3
gr. Széchényi Ferencz	70 000	x	1812	1
V. Dávid Izsák	70 000	CM	1793–1795	3
Nader Erzsébet	70 000	x	1805	1
Vodjaner Rudolf	69 502	CM	1833–1842	15
Fleischel Dávid	68 032	CM	1841–1851	14
b. Prónay Amália és Sarolta	66 666	x	1846	1
hg. Eszterházy Leopoldinn	65 400	x	1798–1807	2
hg. Eszterházy Leopoldinn	64 166	CM	1808	1
Koppely Fülöp	63 060	CM	1839–1840	7
Jurkovics Mátyás	60 900	CM	1835–1845	8
Selig Mandel	60 000	CM	1842	1
Steiner és társa	60 000	CM	1839	1
Rózsa Miklós	55 563	x	1812	5
Vrányi Constantin	53 000	CM	1841–1842	3
Pruzsinszky András	52 200	x	1805–1810	5
M.I. Eisler	50 500	CM	1827	8
Acsády Mihály	50 000	CM	1795	1
Baumgartner I. és fia	50 000	CM	1853	2
Acsády Mihály	50 000	x	1795	1
Andrásy Krisztina	50 000	x	1810	1
özv. Sinnerné Hummel Teresia	50 000	x	1824	1

3. tábla

A LEGJELENTŐSEBB INTÉZMÉNYI HITELEZŐK

Intézmény neve	Időszak	Összeg összesen CM	Esetszám	Adósok száma
Politico fundacionális cassa	1810–1844	777 840 (727 920)	33	15
Egyháziak	1767–1851	486 896 (328 678)	161	64
Csódtömegek és hagyományok	1793–1854	398 874 (305 388)	104	55
Kincstár és kamara	1770–1855	270 352 (142 572)	15	10
Pesti Vakok intézete	1829–1850	61 000	26	7
Ludovica Academia	1810–1841	89 000 (35 600)	5	5
Árvapénztárak	1799–1850	67 447 (39 890)	73	42
Nemzeti Múzeum	1810–1821	64 800	4	2
Stametz J. H.	1842	1550 000	1	1
Osztrák Nemzeti Bank	1824–1825, 1838	3 700 000	3	1
Arnstein-Eskeles és Comp.	1819	600 000	1	1
Pesti Hazai Első Takarékpénztár	1840–1857	442 102	53	31

A 3. tábla a legtöbbet hitelező intézményeket sorolja fel, összegek szerinti sorrendben, de elkülönítettem a négy utolsót, amelyeknél rögtön kitetszik, hogy nagyon rövid idő alatt nyújtottak a többihez képest rendkívül nagy kölcsönt. Talán nem véletlenül: a négy közül az Arnstein és Eskeles, illetve a Stametz bankházakat a rendi és polgári hitelezés közti átmenet képviselőinek tekinthetjük, míg a másik kettő már kifejezetten modern intézmény. Fontos tényező, hogy az Arnstein és Eskeles csupán egy, míg az Osztrák Nemzeti Bank csak két adós betáblázásai között jelent meg. Az 1816-ban létrehozott Osztrák Nemzeti Bank állambankári szerepet töltött be, így leginkább az osztrák állammal állt kapcsolatban,²² de több más tevékenység közt letétek megőrzésével is foglalkozott. Pontosan ez utóbbi tevékenység jelenik meg a Pest megyei betáblázások közt is: Grassalkovich Antal herceg azon adósleveleinek egy részéről van itt szó, amelyeket a Stametz J. H. és társai bankház állított ki, és a herceg parciális *obligációs* kibocsátásainak nyújtottak fedezetet.²³ Az Osztrák Nemzeti Bank mint letéteményes jelenik tehát meg, és nem mint közvetlen hitelnújtó. Az Arnstein és Eskeles²⁴ 600 000 forintja is épp ilyen parciális *obligatio*, szintén Grassalkovichnak, csak itt nem volt letéteményes, helyette tanúzták a kötelezvényt. Az Osztrák Nemzeti Bank másik hitelkihelyezése 2 650 000 forintról szólt Pest városának 1838 augusztusában (és novemberben került betáblázásra). A megyei betáblázások közül kétségkívül ez volt a legnagyobb összeg, feltehetően az árvízzel kapcsolatos pénzekről lehetett szó. A három esetből az mindenképpen megállapítható a külföldi hitelek kapcsán, hogy azokat nem tekinthetjük általános tényezőknak a hitelpiacon: csak kivételes esetben fordultak elő, és kevesek számára jelentettek hitelforrást. Ugyanakkor számszerűleg tekintélyes összeget biztosítottak, épp ezért azt sem lehet állítani, hogy szerepük elenyésző lett volna, ellentétben például a baranyai adatokkal.²⁵ Hasonlóan parciális *obligációs* kölcsön volt a Stametz-féle is, csak éppen nem Grassalkovichnak, hanem Orczy György bárónak.²⁶

Egészen más a helyzet a Pesti Hazai Első Takarékpénztár esetében. Működésének 1840-es kezdete után egyre nagyobb súllyal vett részt a hitelkihelyezésben. Egyrészt jóval nagyobb időintervallumban nyújtott hiteleket, másrészt 31 különböző adóst találunk az ügyfelei között, amely értéket összevetve a többivel egyértelművé válik, hogy a korábbiakhoz képest mennyivel hatékonyabban vett részt a hitelfolyósításokban.

A magánhitelezők és intézményiek súlya közti különbség önmagáért beszél mind az összegeket, mind az eseteket illetően. Ha megnézzük közelebbről az egyik legnagyobb adós, a Beleznay-család hitelezőit, közöttük nem meglepő módon leginkább magánszemélyek fordulnak elő, de nem kizárólagosan; kaptak kölcsönt Kecskemét városától, a „Ráckevei és Lacházi közönség”-től, valamint a Haditanács pénztárától is. A magánszemélyek döntő súlya azonban vitathatatlan: 194 hitelezőjük közül csak 11 nem magánszemély (azaz körülbelül 6%). Összeg szerinti súlyuk alapján az 1 839 634 forintból 84 153 forint származik városi és más intézményi forrásból, százalékban tehát az esetszámhoz képest egy kicsit még

²² Kövér György: *Abszolutizmusból alkotmányosságba. Az Osztrák Nemzeti Bank és a Plener-féle banktörvény*. In: Kövér György: *A felhalmozás íve*. Budapest, 2002. 205.

²³ Nagy László József: *A magyar főúri kölcsönök. A parciális obligációk*. H. n., é. n.

²⁴ Az intézményi hitelek közé soroltam, mivel a családi bankház átmenetet képvisel a rendi és a polgári kor hitelintézményei között.

²⁵ Varga: *A bihari nemesség hitelviszonyai*, 31.

²⁶ Nagy: *A magyar főúri kölcsönök*, 89–90. Nagy László József még nem tudta pontosan, mikor is bocsátották ki az Orczy-féle parciálisokat, de a betáblázási jegyzőkönyvekből kiderül: 1842. szeptember 4-én (és 6-án) tábláztatták be.

rosszabb arányban, alig 5%-ban képviseltetik magukat. Ez persze csak egy példa, és mint ilyen, nem számottevő, de jól illusztrálja a magánhitelezők szerepét.

Összegezve a hitelezők áttekintését megállapítható, hogy a rendi hitelek alapvetően személyi hiteleket jelentettek, ellentétben a későbbi hitelgyakorlattal, bár az intézményi hitelek súlya is meghatározó volt.

A társadalmi vonatkozások áttekintése után nézzük meg a Pest megyei betáblázások időbeli vonatkozásait. Tízéves ciklusokra bontottam az adott időszakot. Lehetett volna rövidebb szakaszokat is kijelölni, például ötéves időtartamokat, illetve akár éves bontásban is lehetne vizsgálni, de a folyamatok megjelenítéséhez a tíz év is éppen elég kis léptékű, ugyanakkor ezzel próbáltam kiküszöbölni egy komoly nehézséget: fontos szempont, amint már jeleztem a problémák felvázolásánál is, hogy most csak a betáblázások idejét vizsgálom, ami nem azonos az adósságok létrejöttének időpontjával. Példának okáért a Pesti Takarékpénztár minden esetben alig néhány napon belül bejegyeztette az adósságokat, de igazság szerint ezzel nem képviselt feltétlenül új mentalitást: míg a 18. században még többnyire hosszú évek teltek el a betáblázásig, addig a századfordulótól kezdve fokozatosan egyre rövidebb ideig vártak a hivatalos bejegyeztetéssel, feltehetően az infláció okozta bizonytalanságoknak is köszönhetően. Az 1840-as évektől pedig már inkább az tűnik kivételesnek, ha egy-két évvel később még nincs betáblázva az adott kötelezvény. Ezeket a szélsőséges eseteket kihagyva, de nem feledve, az időt használva sorvezetőnek a következő táblázatot kapjuk (a százalékérték a be- és kitáblázások összegének arányára vonatkozik):

4. tábla

A BETÁBLÁZÁSOK ÉVTIZEDES BONTÁSBAN

Időszak	Be-táblázások száma	Betáblázások értéke CM	Ki-táblázások száma	Kitáblázások értéke CM	%
1771–1780	37	289 337	18	177 597	61
1781–1790	30	142 438	13	93 080	65
1791–1800	180	1 566 632	103	1 134 171	72
1801–1810	154	1 005 040	92	656 898	65
1811–1820	544	5 287 102	245	2 897 682	54
1821–1830	616	4 771 309 (3 624 732)	282	2 181 677 (1 577 757)	45
1831–1840	855	5 836 690 (5 230 589)	350	1 462 431 (1 079 470)	25 ²⁷
1841–1850	1687	8 383 985 (8 171 292)	589	2 637 119 (2 577 332)	31
1851–1857	284	1 091 375 (1 024 245)	28	229 566	21

A 4. tábla alapján első látásra azt lehet megállapítani, hogy a betáblázások száma többé-kevésbé folyamatosan növekedett, vagyis egyre többen érezték úgy, hogy be kell biztosítaniuk hiteleiket. Három olyan szakaszt találunk, amikor visszaesésről lehet beszélni: 1781–1790, 1801–1810 és 1851–1857. Az utóbbit talán a legkönnyebb megmagyarázni. Egyrészt nem teljes évtized szolgált a vizsgálat alapjául a betáblázások lezárulása miatt, másrészt már működött a telekkönyvezés és a jelzálogjogi átíratás, harmadrészt a vesztes szabadság-

²⁷ A már említett 2 650 000 forintos, az Osztrák Nemzeti Bank által Pest városának nyújtott kölcsöne, illetve annak ki nem táblázása miatt állt elő a 25%-os érték. Ha az említett, egyszeri összeggel nem számolunk, akkor a százalékos arány 45%-ra módosul, amely lényegében megegyezik a megelőző évtized arányával.

harc utáni abszolútizmus idején nem lehet olyan hiteléletre számítani, mint a korábbi időszakokban. A megelőző évtized esetszámának ötödére csökkent a betáblázások száma, és az értékük is a korábbi évtized 13%-ára olvadt. Visszafelé haladva az időben és a táblázatban egyaránt, az 1801–1810-es időszak visszaesése nem olyan számottevő, de így is „kilóg a sorból”: a betáblázások száma az előző időszak 85%-a, az érték pedig 64%. A sajátos időszak, amikor egyszerre érvényesült a háborús konjunktúra és az egyre elviselhetlenebb infláció, miközben az ország szinte folyamatosan hadban állt, szemmel láthatóan szintén nem kedvezett a betáblázásoknak – annak ellenére, hogy a bejegyeztetési és a kölcsönügy megkötése között eltelt idő épp ekkoriban kezdett egyre inkább csökkenni. Az első devalváció előtti időszakról van szó, és pont ezért elképzelhető, hogy kevésbé érezték szükségét a hitelek bebiztosításának. Az 1810-es években viszont hiába folytatódott az infláció és a háború, a betáblázások száma ugrásszerűen megnövekedett – feltehetően ezen hatások, illetve a két devalváció következtében a hitelezők kezdték kihasználni a törvény adta lehetőséget, és egyre növekvő számban próbáltak élni ezzel a biztosítékkal.

A harmadik visszaesést mutató korszakban, tehát az 1781–1790 közti években a betáblázások annyira ritkák, hogy elhamarkodott dolog lenne eldönteni, mi is játszhatott szerepet a csökkenésben. Lehetséges, hogy II. József török háborúi hatással lehettek a kölcsönökre is. E három időszakot kivéve azonban általános tendenciaként folyamatosan növekedett a betáblázási és a kitáblázási esetek száma.

Ha viszont a betáblázások értékét nézzük, vagyis a pénzüsségeket, akkor megállapíthatjuk, hogy az nincs mindig összhangban a betáblázások számával. Az 1820-as években ugyanis tovább növekszik a betáblázások száma, de a korábbi évtizeddel összehasonlítva az értékük csökken. Ennek oka abban kereshető, hogy az inflációs időszak pontos értékeit nehéz megbecsülni, a devalvációk hatása pedig éppenséggel megmutatkozhat az 1820-as évek számban csökkenő összegein. Az 1830-as években sokkal nagyobb a betáblázások száma, látszólag az összeg értéke is növekedett, azonban nem lehet megfelelni a 2 650 000 forintos, Pest részére folyósított bécsi kölcsönről. Ha levonjuk ezt az egyszeri, nem jellemző hitelt, akkor 3 186 690 forinttal lehet számolni, ami viszont egyértelmű csökkenést mutat. A folyamat csak az 1840-es évekre tudott kiegyenlítődni: majdnem kétszeresére nőtt a betáblázások száma, és több mint kétszeresére az értékük a '30-as évekhez képest (a bécsi kölcsön nélkül nézve), de a korábbi csúcsidezőszakot, vagyis az 1810-es inflációs éveket is jócskán meghaladta. Lehetséges, hogy az 1830-as évek törésének oka talán nemzetközi tendenciákra vezethető vissza, legalábbis Mérei Gyula szerint egész Európában tapasztalt jelenségről volt szó, és ezt az állítást erősítette meg Bácskai Vera Pestet és Budát vizsgáló kutatása is.²⁸ Az jól látszik, hogy idővel egyre többen akarták hiteleiket betábláztatni, hiszen csak így juthattak némi biztosítékhoz. A '30-as évek adataiból az is kitészik, hogy sok kisebb tételt is bevezettek, tehát egyre inkább elterjedt a kölcsönügyletek során az *intabulatio* gyakorlata, egyre inkább tartották megtérülő befektetésnek. A betáblázás ára ekkorra érhetette el azt a szintet, hogy megérje a kisebb tételeket is jegyzőkönyveztetni. Még egy okot említhetünk: Grünwald Béla szerint a városi kapitalizmus térnyerésének „köszönhetően” az 1820-as években már nem volt ritka a 20–24%-os kamat sem. Idézi Desewffyt (nem pontosítja, melyiket, de nagy valószínűséggel Józsefet) 1818-ból, aki 24%-os kamat miatt kesereg, Szemere Pált 1814-ből, aki 20%-osat említ, illetve említ egy pert is 1832-ből, amelyben az alperesről állítják azt, hogy 12%-os kamatot kér.²⁹ Sajnos a Pest megyei jegy-

²⁸ Bácskai Vera: *Hitelviszonyok Pesten és Budán a 19. század első felében*. Aetas, 25. évf. (2010) 2. sz, 19–44.

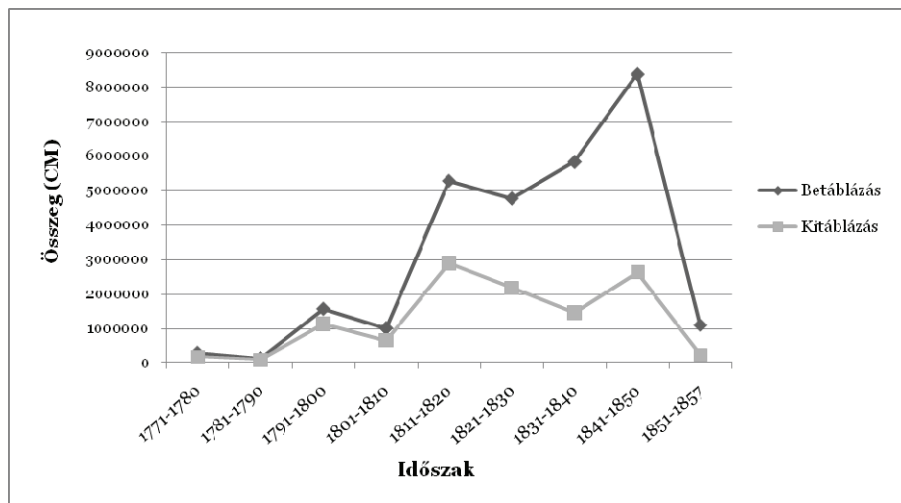
²⁹ Grünwald: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciója*, 69.

zőkönyvek a kamatról nem szólnak, így nem tudni, mennyire volt általános ez a megnövekedett kamatteher, de akárhogy is, az intézmények által kért 4–6%-hoz képest jelentős többlet kiadásokat jelenthetett.

A következő szembevetendő jelenség az, hogy a visszafizetési hajlandóság finoman kifejezve is hullámzó tendenciát mutatott, erősebben fogalmazva, az 1810-es évektől egyre gyengébbé vált.³⁰ A 4. tábla alapján megállapítható, hogy a 18. században még 60% körül járt, és ehhez képest az 1850-es évekre ez az arány 21%-ra csökkent. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a ténytet, hogy a 18. századi adósok jóval kevesebben voltak, mint a későbbiek, tehát egy statisztikai összevetésben jobb eredményt kaphatunk, mint a sokkal több adóst felvonultató későbbi időszakok. A kezdetektől 1810-ig tartó négy évtized jelentené a legideálisabb állapotot: a betáblázások több mint 60%-a kitáblázásra került. Az inflációs hatást, illetve ekkor még az infláció hiányát emeli ki az 1800-as évek százalékaránya: annak ellenére, hogy még mindig háborús évekről van szó, a kitáblázások aránya megint 60% feletti. Azaz úgy fest, az infláció jótékonyan hatott a visszafizetésekre, hogy aztán a devalvációk után újra csökkenni kezdenek a kitáblázások. A '20-as évektől már látszik a dekonjunkció hatása: hiába nőtt az adósok száma, jelentősen csökkent a kitáblázások száma, miközben a betáblázásoké tovább nőtt. Összességében mutatja a változásokat a következő grafikon is (1. ábra).

1. ábra

A BE- ÉS KITÁBLÁZÁSOK SORÁN BEVEZETETT ÖSSZEGEK GÖRBÉI

Az idő síkján mozgó vizsgálat alapján jól láthatóan kirajzolódik egy tendencia: a visszafizetési hajlandóság csökkenésével párhuzamosan nőtt a bejegyzetési hajlandóság (a szerződés és a betáblázás között eltelt idő pedig csökkent), ami önmagában nem meglepő, de

³⁰ Glósz József számításai szerint Pest megyében 80% körül mozgott a vissza nem fizetések aránya, de ő csak a középbirtokos családokat vizsgálta, másrészt szemmel láthatóan Ungár László adatait idézi. Én viszont általános kép megrajzolására törekedtem, így vizsgálatomban szerepelnek az arisztokraták is, ami nyilvánvalóan módosítja a képet. Glósz: *Tolna megye*, 40.; Glósz: *A megyei betáblázások*, 46.; Ungár László: *A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt*. Századok, 69. évf. (1935) 1–3. sz. 53.

tudva azt, hogy ez plusz költséget jelentett a hitelezőnek, az megállapítható, hogy egyre inkább megérte neki befizetni a hivatali költséget. Leginkább azért, mert a vármegyék érdekérvényesítő ereje feltétlenül adott egyfajta biztonságot, elsőséget egy esetleges csődeljárás során (vagy legalább egy biztos helyet az esetlegesen bekövetkező eljárásban, mivel egy adós általában több hitelezőnek is tartozott). Az idő haladtával aztán a kitáblázások aránya fokozatosan zsugorodott, és miközben az 1840-es években került sor a legtöbb betáblázásra, ugyanebben az évtizedben a kitáblázások aránya jelentős mértékben csökkent.

Mindezek alapján azt a következtetést is le lehet vonni, hogy a bevezetőben említett általános hitelhiánynak némiképp ellentmondanak a betáblázási igazolások adatai. Az eddig megvizsgált lajstromok arra utalnak, hogy jelentős pénzforgalom zajlott, legalábbis Pest megyében mindenképpen, és nemcsak a főrendek, hanem közrendűek is vettek fel nagyobb összegeket, például Bukhenker Jakab molnár 3641 forintot (ami azonban valóban eltörpül a nemesi hitelek mellett). Vitathatatlanság és nem meglepő, hogy a legtöbb hitelt a nemesek jegyezték, de ezzel együtt úgy fest, nem teljesen igaz, hogy ne lett volna olyan forgótőke a 19. század első felének Magyar Királyságában, amit kölcsönökbe lehetett befektetni – még mindig csak Pest megyét figyelembe véve. Ugyanakkor erőteljes belépővel jelent meg a kölcsönök piacán a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, hiszen a rövid, a létrejöttétől számított alig tizenhét év alatt (már 1840 februárjából feltűnik bejegyzett hitel a jegyzőkönyvekben) is jelentős összeget hozott be a hiteléletbe, tehát a plusz hitelre szükség volt. Viszont ismét csak fordítva egyet a képzeletbeli érmén, egyelőre úgy tűnik, hogy párhuzamosan a Pesti Takaréknak indulásával és felfutásával a hagyományos intézményi hitelezők kissé háttérbe szorultak, ritkábban adtak hiteleket (az 1850-es években például szinte már alig). Mintha csak átvette volna a helyüket a Takaréknak – akkor viszont valóban megnövekedett a hitelmenyiség? A Pesti Takaréknak hatása vidéken még kisebb vagy éppen semmilyen sem volt, épp ezért óvatosan kell értékelni a szerepét.³¹ A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank – jóllehet a '40-es években már működött – pedig egyáltalán nem bukkant fel a betáblázásokban.

Ennél sokkal összetettebb problémát jelent azonban a hitelek visszafizetése, pontosabban vissza nem fizetése. A betáblázási jegyzőkönyvek adataiból az derül ki, hogy nagyon jelentős hiteleket vettek fel, tehát hitel vagy hitellehetőség rendelkezésre állt, de ezeket a hiteleket az esetek nagy részében nem sikerült visszafizetni. Ennek okait sok tényezőben lehet keresni, de itt most elég, ha megemlítem, hogy Ungár László szerint (bár ő csak a köznemességet vizsgálta) a megyében egy holdra átlagosan 12 forint tartozás esett, ami a kamatokkal együtt legalább 1 forinttal csökkentette a holdankénti jövedelmet (ami átlagosan 4–8 forintot tett ki). Ha nem átlagot nézünk, hanem azt, hogy bőven volt olyan eset is, amikor 12-nél sokkal több forint betáblázás is jutott egy holdra, akkor meggyőzően kitűnik, hogy mennyire nyomasztó lehetett az eladósodás általános folyamata.³² Ezt Ungár az 1840-es váltótörvényből³³ vezeti le, de mint láttuk, a kitáblázások csökkenése már korábban megindult, és a '20-as évektől egyre növekvő mértékben jelentkezett. A Pest megyei források vizsgálata egyértelműen megmutatta, hogy az 1840-es években megroppant a hagyományos kölcsönzési struktúra, azaz a magánhitelezés, de nem feltétlenül csak azért, mert nem állt rendelkezésre elérhető hitel, hiszen épp ebben az évtizedben volt a legnagyobb a betáblázások száma. A hitelhiány mellett vagy helyett fontos tényező lehetett a régi rendszer felbomlásában a kitáblázások drasztikus csökkenése is.

³¹ Varga: *A bihari nemesség*, 30.

³² Glósz: *A megyei betáblázások*, 46.; a Pest megyei adatokat Ungár László tanulmányából merítve, lásd: Ungár: *A magyar nemesi birtok*, 53.

³³ 1840: XV. tc.

SZABOLCS SOMORJAI

Debtors and Lenders in Pest-Pilis-Solt County in the Second Half of the 18th-century and the First Half of the 19th-century

Using the intabulation books of a single county, Pest-Pilis-Solt, the paper discusses the credit market in Hungary before the emergence of banks and savings banks. Naturally, it does not want to come to general conclusions on the basis of a single county's data, but it may provide valuable additions to our picture of credit and debt in the era.

Highlighting the problems with the county's registers, the first part of the paper describes the characteristic features of intabulation books. Then it presents numbers for debtors and creditors, with a special focus on private, institutional and women lenders, their percentage and their respective significance in the credit business. In its third part, the paper makes an attempt to provide a longitudinal view of the various tendencies and changes in the credit market of the era.

The author concludes that by the 1840s the traditional lending structure had faltered, and maybe not only because of the lack of available credit, which should be seen as only one of many reasons. Another factor possibly contributing to the inadequacy of the traditional methods could have been the high percentage of defaults. The appearance of institutional lending and the introduction of land registers were attempts to solve this issue.